

HALK MÜZİĞİMİZDE TRABZON, HORON VE KEMENÇE

Arş.Gör. **Cahit AKSU***

Arş.Gör. **Yavuz ŞEN****

Yüzyıllar boyunca birçok medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Anadolu'muz, bu medeniyetlerin silinmeyen izlerini günümüze taşıyan, birçok kültürü bağrında sentezleyip, bunu bir kültür zenginliğinin aynasından bugüne yansıtan canlı bir müzedir. Bu kültür mozaığı Anadolu Folkloruna da yansımış, her bölgeye, her vilayete, hatta her köye özgü farklı ve çok zengin bir folklor birikimi oluşmuştur. İşte bu renkliliğin en güzel köşelerinden biri de Trabzon yöresidir.

Tarih boyunca, coğrafi konumu ve taşıdığı medeniyetler, Trabzon'un kültür hayatını da doğrudan etkilemiştir. Trabzon öncelikle, deniz yolu ticareti ve taşımacılığı açısından önemli bir limandır. Bu yönüyle doğuyu, batıyı ve kuzeyi birbirine bağlayan bir köprü görevi de görmektedir. Bu özelliği Anadolu'nun iç bölgelerinden, komşu Kafkas ülkelerinden bu şehre önemli bir göç nedeni olmuş, böylece şehir kozmopolit bir kimliğe bürünmüştür. Öte yandan Trabzon'un tarih boyunca bir kültür-sanat şehri kimliği taşıdığı da tartışılmaz. Özellikle şehir halkının yüksek sanat zevkinden doğan zengin bir müzik hayatı olduğu da bilinmektedir. Yaklaşık bir asır öncesinden gelen Trabzon şehir halk müziğinin bir kaç karakteri şunlardır:

- 1- Ev, konak, mesire yerleri vb. gibi ortamlarda kadın ve erkeklerin, ayrı ayrı veya karışık olarak yaptıkları müzikli toplantılarda icra edilen tipik şehir halk müziği.
- 2- Köyden kente taşınmış tipik bölgesel halk müziği. (horon vs.)
- 3- Aşık müziği.
- 4- Civar yörelerden (Erzurum, Kars, Erzincan, Gümüşhane, Rize, Giresun vd.) taşınmış komşu halk müziği.

Bunların dışında özellikle tekke müziği, ev mevlidi, sünnet, kına, evlenme, asker uğurlama, ramazan gibi özel günlerde icra edilen müzik çeşitleri de olduğu fakat bunların detaylarının bilinmediği de bir gerçektir.

Erkek Meclislerinde Müzik

Yurdumuzun çeşitli bölgelerinde, meşk, fasıl, alem, oturak, oturak alemi, cümbüş, perde

* Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bilimleri Bölümü.

** Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bilimleri Bölümü.

vs. gibi adlar alan erkek toplantılarına Trabzon'da zevk (alem) deniliyor. Bugün unutulmuş olan bu toplantılar, özellikle gençlerin en önemli eğlence ortamlarını oluşturuyordu.

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde de bulunan, gizli ve sabahlara kadar süren bu tür müzikli meclislere katılmanın kuralları vardı. Alemde sohbet edilir, içki içilir, saz çalınır ve yöre oyunları oynanırdı. Meclise dahil olmanın, oturmanın kalkmanın, sohbet etmenin, içki içmenin, saz çalmanın, raks etmenin ve diğer davranışların kuralı ve adabı vardı. Meclise sadece davetliler katılabilirdi. Bu meclislerde müzik ve oyun en önemli öğelerdi. Yörenin en usta çalgıcıları, okuyucuları, çengi ve köçekleri meclise iştirak ettirilirdi. Bu tür meclisler yörenin adeta müzik merkezleri sayılırdı. Bir başka yönüyle usta-çırak ilişkisine dayalı eğitim yapıldığı müzik okulları gibi idi.

Kadın Meclislerinde Müzik

Trabzon'un yüksek aileleri diye adlandırılan zengin kadın meclislerinde halk müziği açısından bir özellik görülmemekteydi. Orta halli ailelerdeki kadınlar, daha çok düğünlerde, kına gecelerinde ve sünnetlerde bir araya geldiklerinde eğlenme imkanı bulabiliyorlardı. Kadınlar kendi aralarında köylülerinki kadar seri olmamak şartıyla raks ederler, türkü söylerler ve eğlenirlerdi.

Düğünlerin vazgeçilmez üyeleri arasında "çengi"lerin de büyük yeri vardı. Bazen bir veya birden fazla çengi, ellerinde def olduğu halde mahalli türküler söyleyerek ve mecliste hazır bulunan genç kızları ve kadınları ortaya alarak oynatmaya başlardı. Bunlar davetlileri oyuna kaldırırlar ve eğlencenin daha samimi geçmesini sağlarlardı.

Diğer Müzik Mekanları

Bu meclislerin yanısıra Trabzon'da yüzyılımızın başında Aşık müziği hayatının son derece canlı olduğu, aşık fasıllarında, aşık çalgıları olan çöğürlerin yanında, keman ve santurun da yer aldığı, kahvehanelerin bu iş için yoğun olarak kullandığı ve Trabzon'lu Hüseyin Saip, Yusuf Ziya, Polathaneli Kararı, Gurbeti ve Zühti gibi aşıkların yanısıra, gezgin aşıklardan olup Trabzon'a uğrayan Erzurum'lu Emrah, Zileli Ceyhuni, Konyalı Yesari ve Bayburt'lu Zihni gibi aşıkların varlığı da kaynaklardan elde edilen bilgilerdendir.

Trabzon'un coğrafi konumu ile özellikle ticari ve kültürel hayatı, civar yörelerin müziklerinin de bu bölgeye taşınmasına sebep olmuştur. Erzurum, Gümüşhane, Rize, Giresun, Kars gibi yörelerin türkülerini, özellikle buralardan çalışmak için Trabzon'a gelenler veya Trabzon hapishanesine getirilenler veya askerlik yapmak için bu yakın bölgelere giden insanlar tarafından taşınarak, Trabzon'da çok renkli bir müzik kaynağını oluşturmuşlardır.¹

Konunun burasında Trabzon Halk Müziğinin simgeleri olan, horon ve kemençeden bahsetmek gerekir.

Horon

Trabzon'un coğrafi yapısı gereği, köy halk müziği genellikle dış etkilere kapalıdır. Yüksek kesimlerde bazı gelenek, örf, adet, töre ve ananelere bağlılık günümüzde de sürmektedir ki,

geçit vermeyen yüksek dağlar ve tepeler, bilhassa kış mevsiminde yerli halkı yaşadığı mekana hapseder. Müzik ve oyun, bu uzun gecelerin en büyük eğlencesidir.

Trabzon'daki halk müziği temelde Horona dayanır. Kıvrak, ritmik, hareket ve müzik beraberliği mükemmel derecede olan ve tipik çalgısı kemençenin, bazen de davul-zurna, kaval ve biraz da tulumun kıvrak ezgileri ile kıpır kıpır bir yapıdadır horon.² Horonların yoğun olarak icra edildikleri ortamlar, düğün, nişan ve evlenme ile geleneksel törenler, asker uğurlama, dini ve resmi bayramlar, yayla şenlikleri vb. ortamlardır.

Horon oyunları oynanırken çalınıp söylenen Horon türküleri genellikle erkeklere özgü olsa da, kadınların kendi ortamlarında çalıp söylediği horon türküleri de vardır. Oyunlar kadın erkek ayrı ayrı oynandığı gibi, rahat horon adını alan ve kadın erkek beraber oynanan horon türküleri de vardır. Horonlar sözlü olabildiği gibi sadece çalgısal da olabilir. Horon türkülerinin sözleri anonim olup, vezin olarak hece vezninin kullanıldığı dörtlüklerden oluşan, mani biçimindedirler. Konular özlem ve sevgi üzerinedir. Duygular belirli bir espri anlayışı içinde ifade edilirler. Horon türkülerinin sözleri ezgiyle söylenirken "yar, sevdiğim, nazlı yar..." gibi katma sözler kullanılır. Ezgiler genellikle 7 vuruşlu aksak usuldedir. 5/8'lik, 9/16'lık, 7/16'lık ölçü kalıplarındaki ezgilerde de üçlü grubun yer değiştiği ve bir horon ezgisinde birden fazla ölçü kalıbının kullanıldığı da görülmektedir. Horonların belli başlı türleri olup, bunlar; düz horon, kız horonu, rahat horon gibi isimler alırlar.³

Karadeniz insanının yaşam biçimi, coğrafi koşullar ve iklim nedeni ile sürekli bir hareketlilik gösterir. Horonuna da yansıyan bu özelliği, canlı, ritmik, coşkulu bir halk oyunu ortaya çıkarmış ve özellikle Akçaabat yöresi halk oyunları ekiplerinin dünya çapında bir çok kez başarılı dereceler almış, horon'un da dünya çapında tanınmasını sağlamışlardır.

Kemençe

Şüphesiz ki Karadeniz türküleri veya horon denilince akla gelen ilk çalgıdır kemençe. Trabzon yöresinde rastlanan çalgıların içerisinde bağlama, saz, cura, kaval, zurna, tulum, davul, zilli maşa, kaşık, def vd. olmasına rağmen, kemençenin bu çalgılar içerisinde özel bir yeri vardır.

Farsça "keman-çe" Küçük keman anlamına gelen ve rebabın gelişmiş bir şeklidir.⁴ Gazimihal'e göre XVI. yüzyılın "Macar Hegedü" kemanından temellenir.⁵ Dar ve uzunca biçimli sırtı düz, bir çeşit "cep kemancı" dir. İkliğ gibi dik aşağı ve otururken dize dayatılarak çalınan ve iki sesli çalmaktaki ısrarlı özelliği ile göze çarpan bir enstürmandır.⁶

Türk müziğinin icrası sırasında birbirinden farklı iki ayrı kemençe kullanılır. Klasik Türk Müziğinde kullanılan Klasik Kemençe, Karadeniz'de kullanılan ise Karadeniz kemençesidir. Çelikten olan telleri üzerine parmakla basılmak sureti ile çalınan kemençenin gövdesinin, iklim şartlarından dolayı, atası İkliğ gibi deriden değil, ağaçtan yapılmasının sebebi, nemli ortam nedeni ile derinin gevşeyip akort konusunda problem yaratmasıdır.⁷ Akort sistemi değişken olmakla beraber genellikle, sol-re-la, re-la-sol, mi-la-re şeklindedir.⁸

2 A.g.y., İstanbul 1994, s.154

3 Sabri YENER, K.T.Ü. Fatih Eğitim Fakültesi, Yüksek Lisans Ders Notları, Trabzon, 1997

4 Yılmaz ÖZTUNA, Türk Müziği Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı, C.1, İstanbul 1976, s. 328.

5 Mahmut Ragıp CAZİMİHAL, Müzik Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1961, s.126.

6 Mahmut Ragıp CAZİMİHAL, İKLİÇ, Ses ve Tel Birliği Yayınları, Ankara, 1958, s. 97.

7 Şener DEMİR, "İk Türk Halk Çalgılarından Kemençenin Tarihi", Türkocağı Der., Trabzon, s. 6

8 Sadıf Yaver ATAMAN, Anadolu Halk Sazları, Bulmacacılar Matbaası, İstanbul, 1938, s.18.

Karakteristik özelliği dörtlü aralıklarla akort ediliyor olmasıdır. Bunun yanısıra tulum düzeni, köçek düzeni gibi kemençe akortlarının varlıkları da bilinmektedir ki, Trabzon'da bu çeşit akortlara henüz rastlanmamış, Rizeli kemençecilerde görülmüştür.

Bir buçuk oktava yakın ses sahasına sahip olan kemençede parmak iki tele birden bastığı için daha çok dörtlü aralıklar elde edilir. En ince telden çalınırken ikinci tel açıkta bırakılırsa, altılı, yedili ve başka aralıklarda elde edilir. Yayın sürütülmesi esnasında kemençenin sağa sola çevrilmesi, sürekli ses edilebilmesinin sağlar. Bu durum tempoyu artırma imkanı yaratır.

Horon kurulduğunda ilk akla gelen eşlik sazı, kemençedir. Teknik yapısı ve ses kapasitesi ile bir kapalı mekan çalgısı hüviyetindedir. Yalnız açık alanlarda birkaç kemençeci biraraya gelerek horona eşlik edebilirler. Büyük halkalarda bir uçtan bir uca adeta yarışarak koşturan kemençeciler bu coşkuyla seslerini duyururlar. Horonlarda kemençeci çoğunlukla halka içinde kalarak bulunduğu yerde ayak, vücut hareketleri ve mimikleri ile oynayarak oyuncuları coşturur ve kontrol eder. Bazen türkü söyler veya söylenmesini teşvik eder. Horonlarda kemençeye ritm eşlik etmez. Bu ihtiyaç kemençecinin ayaklarını yere vurması, titremeli hareketler ve giysilerdeki takıların düzenli hareketleri ile bir şekilde giderilmiş olur. Şüphesiz ki kemençe bu yöre insanının, her eğlencesinde, her şenliğinde ve hüznünde istisnasız yer alan ve en çok sevdiği çalgıdır.⁹

TRT Repertuarındaki Trabzon Türkü ve Oyun Havaları

TRT'nin 1996 yılında bastırıldığı Türk Halk Müziği Repertuar kitabında Trabzon yöresine ait 80 adet sözlü eser, 1 adet de çalgısal eser bulunmaktadır. Oysa çalgısal olarak derlenmiş daha fazla eser mevcuttur. Kanımızca bu eserler derlendikleri plak ve bantlarda kalmış, notaya alınmadıkları için repertuara da girememişlerdir.

Repertuarda mevcut eserlerden bazıları isim olarak aşağıda verilmiştir.

Ağısar Dereleri, Böyledir Yar Böyledir, Çayelinden O Yani, Duman Aldı Dağları, Engeller Koymuyor Yar Sana Varsam, Fincanı Taştan Oyarlar, Gemiciler Kalkalım, Haburadan Görülür Görele Kıyıları, İki de Bülbül Bir Derede Ötüşür, Kahveciler Kahve Koyar Fincana, Mayıs Ayı Gelende, Oynayın Kız Oynayın, Sen Bu Yaylaları Yaylayamazsın, Tarlaya Ektim Soğan, Yaylanın Çimenine gibi merkezde derlenen türkülerin yanısıra, Akçaabat'tan, Ben Kemençe Çalamam, Beşikdüzü'nden, Yine Geldi Yaz Başı, Çaykara'dan, Of Çaykara Yolları, Maçka'dan, Divane Aşık Gibi Dolaşırım Yollarda, Sürmene'den, Suyun Altına Testi, Tonya'dan, Oturda Gonuşalım Senin İle Azacuk, Vakfıkebir'den, Islandı da Ötmeyi Kemençemün Telleri ve diğer ilçelerden derlenen türkülerle, sözsüz eser olarak Vakfıkebir Horonu¹⁰ ve repertuarda olmayan fakat plaklarda mevcut olan Bağlama, Dik Horon, Gelin Ağlatması, Hafif Horon, Hemşin Horon Havası, Laz Horonu, Rize Horonu, Sallama, Sera Atlama, Sera Horonu, Sıksana, Tık Horonu, Titreme Horon Havası, Uzun Gayda, Yukarı Hava, Zurna Havası¹¹ gibi isimlerde çeşitli saz eserleri de mevcuttur.

Genel olarak Trabzon yöresi halk müziğinin temel özelliklerini sıralayacak olursak;

9 Süleyman ŞENEL, *Trabzon Bölgesi Halk Müziğine Giriş*, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1994, s. 176-180

10 TRT, *Türk Halk Müziği Repertuarı*, Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 91-92

11 Süleyman ŞENEL, a.g.y., İstanbul 1994, s. 176-180

1- Vezin olarak hece veznini 5'li, 7'li, 8'li, 11'li, 15'li ve bunların dışındaki serbest vezin kalıplarının yanısıra, az da olsa Aruz vezinli eserler mevcuttur.

2- Form olarak, Destanlar, Ağıtlar, Masal Türküleri, Kına Havaları, Düğün Havaları, Gelin Alma, Ağlatma, Götürme Havaları, Karşılamar, Yol Yayla Havaları, Uzun Kaydalar, Kesme Türküler, Üçlemeler, Erkek - Kadın, Kız Horon Havaları, Sallamalar, Atlamalar, Sıksaralar, Atma Türküler, Atışmalar, Oturak Türküleri, Taşlamalar, Kol Bastılar gibi çok renkli bir repertuara sahiptir.

3- Konu olarak, orman, Deniz, Balık (özellikle hamsi), çiçek, dağ, yayla, ekin gibi coğrafi yapı ve tabiat ile ilgili nesnelere ve bunlara bağlı gemi, kayık, kayıkçı, tabiat sevgisi, gurbetçilik, beddua, alay, sitem, dua, sevgiliye ve sılaya hasret, ayrılık, aşk, mizah, cesaret, çapkınlık, tabanca, kama, gelin-kaynana, baba-oğul, baba-kız, ana-kız ilişkileri, doğum, düğün, ölüm, göç, savaş, askerlik, seferberlik, horon, atma türkü, atışma, panayır, yayla şenlikleri, kemençe, davul, zurna, tulum gibi çalgıları konu edinen yüzlerce konu, yörenin türkülerinde dile getirilmiştir.

4- Çalgı olarak, başta kemençe, bağlama, cura, davul, zurna, tulum, kaval, zilli maşa, zil, kaşık, def, vd. gibi zengin bir çalgı kültürü mevcuttur.

5- Biçim ve Usul olarak da dördüklüklerden oluşan mani biçimi çok yaygındır. Usul olarak, 2, 4, 5, 7, 9, 10 ve 12 zamanların sıkça kullanıldığı yörenin, en karakteristik ritimleri, genelde aksak usuldedir. Usul geçkilerinin de görüldüğü ritimler, hızlı tonlanmıştır ve bu yapı Türkiye'nin temposu en yüksek parçalarının bu yöreden kaynaklanmasına neden olmuştur.¹²

Yeşil ve mavinin kaynaştığı coğrafyası ile, iyiliksever, cesur, çalışkan ve esprili insanları ile, kemençesi, horonu ve türküleri ile Trabzon yöresi, şüphesiz ki Türk Halk Müziğimizin, çok zengin, çok renkli ve kendine özgü üslubu ile en güzide bölümlerinden birini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- ATAMAN, Sadi Yaver, **Anadolu Halk Sazları**, Burhanettin Matbaası, İstanbul, 1938.
- DEMİR, Şener, "İlk Türk Halk Çalgılarından Kemençenin Tarihçesi", **Türkocağı Dergisi**, Trabzon.
- GAZİMİHAL, M. Ragıp, **IKLIĞ**, Ses ve Tel Birliği Yayınları, Ankara, 1958.
- GAZİMİHAL, M. Ragıp, **Musiki Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Türk Müziği Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.
- ŞENEL, Süleyman, **Trabzon Bölgesi Halk Müziğine Giriş**, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1994.
- YENER, Sabri, **K.T.Ü. Fatih Eğitim Fakültesi, Yüksek Lisans Ders Notları**, Trabzon, 1997.